

doi number: 10.14686/201321988

Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı'da Medreseler: Bir Değerlendirme

Öğr. Gör. Tunay KARAKÖK

Bartın Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
tkarakok@bartin.edu.tr

Özet: “Yüksek Öğretim Kurumu Olarak Medreseler” konulu bu çalışmada; varlıklarını sürdürdükleri dönemlerde medreselerin, eğitim öğretimindeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılırken, Medreselerin ilk ortaya çıkışlarından başlanarak görüldükleri son devir olan Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadarki süreçte medreselerin teşkilatlanması ve eğitim-öğretim yapılanması ele alınmıştır. Devamında ise medreselerin sosyal boyutları da göz önünde bulundurularak bu teşkilatlanma ve eğitim-öğretim yapılanmasının icra ettiği fonksiyonlara değinilmiştir. Bu değerlendirme çerçevesinde medreseler ile ilgili bazı hususlar açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim – Öğretim, Medrese, Vakıf, Yükseköğretim.

An Evaluation: Madrasas in The Otoman Empire as a Higher Educational Institution

Abstract: In this work; While the importance of Medresses into the Eucation and Training is brought up as a “*Being a Higher Education Institutions, Medresses*” organizing and restructuring in educatin and training into the period from being first appeared to the last period of the Ottoman Empire which period is Medresses' last appeared is discussed. In addition to this; the functions of Medresses' restructuring into the education and training while being taken into the consideration the social dimensions are mentioned. As a result of these evaluations, some particular points about Medresses are accured.

Key Words: Education – Teaching, Medrese, Vaqıf, Higher Education

1. GİRİŞ

İslam tarihinde eğitim ve öğretim kurumlarının genel adı olan medrese, sözlükte “okumak”, “anlamak”, “bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak” anlamına gelen *ders (dirase)* kökünden mekân ismidir (Bozkurt, 2003). Ayrıca “*talebinin ilim öğrendiği yer*” manasında olup özellikle sıbyan mektebinin üstünde eğitim ve öğretim yapılan tahsil medreseleri anlamını taşır. Daha önceki devirlerde bu seviyelerde eğitim ve öğretim müesseseleri olduğu halde ilk olarak Nişabur havalisinde kurulan eğitim ve öğretim müesseselerine de bu adın verildiği anlaşılmaktadır (Baltacı, 1976). Devamında ise medrese sözcüğü, “*İslam ülkelerinde, görenekçi yöntemlerle yürütülen öğretim kurumu*” anlamında kullanılmıştır. Medreseler genel olarak sıbyan mektebi mezunlarının eğitildiği öğretim kurumlarıdır (Demiralp, 1999). “*Arapça ders okutulacak yerle beraber talebinin içinde oturup ders okuduğu bina manasına da gelen*” medrese (Pakalın, 1983); “*ders yapılan veya ders çalışılan yer*” manasına gelmektedir (Kütükoğlu, 2000). Bütün bu tanımlamalardan medresenin, öğrencilerin içinde oturup ders okuduğu bina anlamına geldiği ve İslam eğitim sisteminde orta ve yükseköğretimi düzenleyen bir kurum olduğu ortaya çıkıyor.

Medreseler üç ana sebep üzerine kurulmuştur. Bunlar;

1-Müderris yetiştirmek,

2-Devlet adamı yetiştirmek,

3-Adalet mensuplarını yetiştirmek dolayısı ile cehaleti yok etme amacını taşır. Yıkıcı akımların artması, devlet adamlarının tedbir almasına sebebiyet verdi ve bu yüzden medrese çalışmalarına hız verildi (Bozkurt, 2003).

2. MEDRESELERİN AÇILMASI

Medreselerin tarihi gelişimini, İslam tarihinde eğitim-öğretim faaliyetlerinin başladığı devre kadar götürmek mümkündür. Ancak bir millette ilmin başlangıç tarihini kesin bir şekilde tespit etmek hemen hemen mümkün değildir (Adivar, 1943). Bu doğrultuda şunları kaydetmektedir: “*İlim, bir harbin ilanı, bir sulhun akti yahut istiklal gibi muayyen bir günde asla başlamış değildir*”. Her ne kadar bir millette ilmin başlangıç tarihi kesin sınırlarla tespit edilemese de, kaynaklar umumiyetle İslam dünyasında eğitim sisteminin başlangıcını Hz. Peygamber zamanına kadar götürmektedirler. İslam’da toplu öğretimin yapıldığı ilk yer, Erkam bin Ebu’l-Erkam’ın evidir. Hz. Peygamber orada Müslümanlara Kur’an öğretiyordu (Atçeken, 1998).

Başlangıçta sistemli bir eğitim-öğretim faaliyetinden söz etmek mümkün olmasa gerektir. Eğitim faaliyetleri, her şeyden önce yeni bir dinin prensiplerinin öğretilmesine yönelikti. Bu durum Müslümanları camiye yöneltti. Dar cemaat yapısı içerisinde Hz. Peygamber ve çevresi, tabii birer öğretmen durumundaydılar; bu ilk öğretmenler, bu cemaatin daha ziyade yeni dinle ilgili öğrenmek istediklerini sözlü olarak öğretiyorlardı (Unan, 1999).

Hadislerde *ders* ve *tedarüs* kelimeleri geçtiği halde ders yapılan mekânlara ilk devirlerde medrese denilmemiştir. Hz. Peygamber döneminde Medine'de Kur'an öğreniminin yapıldığı bir eve *Daru'l Kurra* adı veriliyordu. Bu evin medreselerin kuruluşunda bir başlangıç olduğu ileri sürülmüştür. Ancak ilk inşa edildiği günden itibaren bir eğitim ve öğretim kurumu olarak da görev yapan *Mescid-i Nebevi*'yi medresenin ilk modeli kabul etmek daha doğru olur. Mescitler, müstakil medrese binalarının inşasından sonra da dersane işlevini sürdürmüştür (Bozkurt, 2003).

Medine mescidinin planında bir de "*Suffa*" denilen mektep bulunmaktaydı. Suffa'nın ihtiyaca cevap vermemesi üzerine de Medine'de dokuz mescitte daha tedris faaliyeti yürütüldü. Emeviler devrinde ise büyüklerin eğitimi camilerde yürütülürken çocukların eğitimine daha çok önem verildiği ve bu maksatla büyük "*küttablar*" açıldığı görülmektedir (Baltacı, 1979).

Diğer bir ifadeyle zaman içerisinde ihtiyaçların büyümesi, cemiyetlerin dağılması üzerine yeni yerler ortaya çıktı. Emeviler devrinde (661–750) çocuklar için müstakil mektepler açıldı. Bu türdeki mekteplere "*kütta*" veya "*mektep*" ve öğretmenlerine de "*muallim*" denilirdi. Buralarda sadece din eğitimi yapılmıyor, her çeşit müspet ilimler de okutuluyordu (Atçeken, 1998).

Abbasiler devri İslam maarif tarihinde önemli bir merhaledir. Genel anlamda resmi ve sarayın dışında herkese açık ilk okuma ve daha doğrusu araştırma enstitüsü veya akademisi, Halife Me'mun devrinde Zerdüşt okullarının ilhamıyla H. 832'de Bağdat'ta kurulmuştur. "*Beytü'l-Hikme*" denilen bu müesseselerde Arap, Yahudi ve Hıristiyan ilim adamları beraber çalışıyorlar; yunan, Hint ve eski İran kültürüne ait kaynakları tetkik ediyorlardı yine bu devirde Bağdat'ta "*Beytü'l-İlim*" ve "*Daru'l-İlim*" adıyla açılan müesseselerin de medreselerin doğuşuna müessir oldukları anlaşılıyor (Atçeken, 1998).

"*Medrese*" adı altında ilk müessesenin ne zaman inşa edildiği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. İslam tarihçileri umumiyetle Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesinin ilk kurulan medrese olduğunu kaydetse de bu medrese inşa edilmeden önce medresenin var

olduğu bilinmektedir. Ancak Bağdat'taki *Medrese-i Nizamiyenin* İslam ilim tarihinde ilk medrese sayılması, bu medresenin umumi ve tam teşkilatlı olması, müderris ve talebenin barınması ve beslenmesi için vakıflar bulunması itibarıyledir diyebiliriz. Öyle ki; Bağdat Nizamiye'sinde 6.000 talebe aynı anda eğitim öğretim görüyordu. Bu kuruluşun senelik masrafı ise 15.000 dinar olduğu tahmin edilmektedir (Anadol, Abbasova, 2000). Burada okutulan derslere bakıldığında ise; Kur'an ve Kur'an ilimleri, Hadis ve İlimleri, Şafii usulü fıkıhı ve Eş'ari Kelamı, Şafii Fıkıhı, Arapça ve ilimleri, Arapça ve kısımları, Riyaziyat ve Feraiz (aritmetik ve mirasın taksimi ile ilgili ilim)'dir (Talas, 2000).

Irak ve Suriye şehirlerinde, medrese açma hareketi V. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamıştır. Nureddin Mahmud Zengi, Şafiler için, Şam'da, Halep'te, Hama'da medreseler yaptırmıştır. Medreseler özellikle Şam da çok gelişmiştir. Bu konudaki bilgiler *Muhyiddin al-Nu'aymi'nin Tanbih al-Talib ve İrsad al-Daris* adlı eserlerinde bulunmaktadır (Eyice, 1978).

Endülüs medreseleri, İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesine sebep olmuş, hatta bu medeniyetin Avrupa'ya geçiş yollarından biri haline gelmişlerdir. Yetiştirdikleri âlimlerin eserleri, yüzyıllarca batı üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur (Yıldız, 1988).

İslam yazarları genellikle Selçuklu sultanları Alp Arslan (1063–1072) ve Melikşah'ın (1072–1092) ünlü veziri Nizam'ül-Mülk'ü (Ö.1092) medresenin kurucusu olarak kabul ederler. Fakat bugün, İslam dünyasında özel vakfiyelerle kurulup devlet tarafından yardım gören medreselerin *Nizam'ül-Mülk'ten* önce mevcut olduğunu biliyoruz. Gazneli Sultan Mahmud (997–1030) zamanında, Nişabur'da dört medrese vardı ve Sultan Mahmud, Gazne şehrinde yüksek eğitim yapan bir okul kurmuştu. Mahmud'un oğlu ve halefi I. Mesud (1030–1040) da pek çok medrese inşa etmiştir. Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in (1037–1063) de Nişaburda 1046 yılında bir medrese yaptırttığı biliniyor. Şu halde, Nizam'ül-mülk genellikle sanıldığı gibi medresenin kurucusu değil, mevcut fakat dağınık bir eğitim müessesesini muntazam ve sistemli bir devlet teşekkülü haline getiren kimsedir. Yani, Nizamiyeleri bir başlangıç değil, tarihi bir gelişmenin dönüm noktası veya zirvesi şeklinde değerlendirmek daha uygun olur (Kuran, 1969).

Diğer bir ifadeyle medrese denince ilk akla gelen Alp Arslan'ın veziri olan Nizam'ül-Mülk tarafından Bağdat ve Nişabur'da açılan nizamiye medreseleridir. Bunların yanında Merv, Herat, Belh, Basra, İsfahan, Musul, Cizre ve Rey gibi şehirlerde de nizamiye medreseleri açılmıştır. Açılan bu medreselerin devamlılığının sağlanması için Nizam'ül-Mülk vakıflar kurulmuş; âlimlerin ve talebelerin geçim kaygısı taşımadan ilimle uğraşmalarını sağlamıştır. Bu

sistemle ilmi seviyelerini yükselten Selçuklular, Şii Fatimiler' in Kahire' de kurdukları *El - ezher* ve *Darü'l Hikme* vasıtası ile yürüttükleri propaganda faaliyetlerine de karşı koyabilmişlerdir. Büyük Selçuklu devletinin dağılmasının ardından kurulan devletler, onların izini takip etmiştir. Nizam'ül-Mülk'ün, İran ve Aşağı Mezopotamya'da yaptığını, Nureddin Mahmud Zengi ve Selahaddin Eyyubi yukarı Mezopotamya, Suriye ve Mısır'da gerçekleştirmiş, böylece medrese sistemi Batı'ya doğru yayılmıştır. Dimaşk'ta ilk Darü'l Hadis'i kuran Nureddin Mahmud Zengi döneminde medreselerin Suriye'nin bütün şehir ve köylerine kadar ulaştığı belirtilmektedir (Bozkurt, 2003).

Öyle ki Eyyübiler devrinde; Selahaddin Eyyubi, diğer sultanlar, emirler, nüfuzlu devlet adamları ve zengin kişiler tarafından Mısır, Kudüs, Suriye, Hicaz ve Yemen' de birçok medrese inşa edilmiştir. Eyyübiler döneminde sadece Dimaşk' ta doksanın üzerinde medrese bulunduğu bildirilmektedir. Nizam'ül-Mülk'ten sonra en çok medrese kurmakla ün kazanan şahsiyetin Selahaddin Eyyubi olduğu belirtilmektedir.

Büyük Selçuklulardan sonra, medrese kurma faaliyetleri devam etmiştir. Selçuklulardan sonra gelenlerde onların izlediği sistemi sürdürmüşlerdir. Musul, Şam ve çevrelerinde hâkim olan Türk atabeklerinden Nureddin Zengi Şam, Halep, hama, Hıms gibi yerlerde medreseler inşa ettirmiştir (Yıldız, 1988). Hatta Türklerin Anadolu'ya gelişinden itibaren bu coğrafyada birçok medresenin yapıldığı görülmektedir. Anadolu Selçukluları, Anadolu'da bir şehri fethettiklerinde ilk iş olarak cami, medrese, zaviye inşa ederek tüccarları, din adamlarını ve Türk nüfusu buralara yerleştirilmişlerdir (Bozkurt, 2003; Yıldız, 1988). Bu medreselerde okutulan derslere bakıldığında ise *Hadis İlmi, Fıkıh, Kelam, Riyaziye, Tp, Edebiyat, Belagat* ve *Aruz* gibi derslerin olduğu görülmektedir (Anadol ve Abbasova, 2002).

İslam tarihinde ilk inşa edilen medreselerden bazıları şunlardır (Atay, 1983): *H. 349 / M. 960 tarihinde Ebu'l- Velid Hasan b. Muhammed Emevi'nin Nişabur'da yaptırdığı medrese, H. 354 / M. 965'ten önce İbn Hibban Teymi'nin Nişabur'da inşa ettirdiği medrese, H. 402 / M. 1011'den önce Nişabur'da yapılan Es-Saidiyi Medresesi, H. 405 / M. 1014'den önce Nişabur'da yapılan Ebu Osman Sabuni Medresesi, H. 405 / M. 1015'den önce Nişabur'da yapılan İbn Furek Medresesi, H. 450 / M. 1058'den önce Buşih'te yapılan İbn Gadiret Esedi Medresesi.*

Ahmed Gül (1999) ise yukarıdaki altı medreseyi içine alan on dört medreseyi kaydetmiştir. Medreseler sırasıyla şöyledir; *H. 349 / M. 960 Ebu'l- Velid Hasan b. Muhammed El-Ümevi'nin Nişabur'da yaptırdığı medrese, Nişabur'da Şafii Fakih Es-Saig En-Neysaburi için yaptırılan özel mektep: bu fıkıh, kelam, hadis, tefsir, Kur'an ve diğer İslami ilimlerin okutulduğu*

ilk müstakil medresedir, Nişabur'da H. 353 / M. 965'ten önce İbn Hibban Et-Teymi'nin yaptırdığı medrese, Ebu Hatim El-Busti'nin özel medresesi, Ebu Ali El-Hüseyni'nin hadis mektebi. Bu mektebin 1000 öğrencisi vardır, H. 402 / M. 1014'ten önce Nişabur'da yapılan Es-Sa'idiyye Medresesi, H. 405 / M. 1014'ten önce Nişabur'da yapılan Ebu Osman Es-Sabunı Medresesi, H. 405 / M. 1015'ten önce Nişabur'da yapılan İbn Furek Medresesi, Nişabur'da Beyhakkiye Medresesi: Şafi Fakih Ebu Bekr El - Beyhaki H. 441 / M. 1050'de yaptırdı, Gazneli Mahmud Gazne'de, kardeşi Nasır b. Sebüktekin'in Nişabur'da H. 437 / M. 1046'da yaptırdığı medrese, Tuğrul Bey Nişabur'da H. 437 / M. 1046'da yaptırdığı medrese, Buşih'te H. 450 / M. 1058'den önce yapılan İbn Gadiret el-Esedi Medresesi, Taberan ve Bağdat'tan açılan medreseler: bunlar da daha ziyade fıkıh öğretimi yapıyordu, Nişabur'da Ebu Ali El-Hüseyni ve Ebu'l Kasım El - Kureşî tarafından açılan öğretim müesseseleridir.

Bozkurt (2003), kaynaklarda medrese olarak anılan ilk eserin, fakih ve muhaddis Ebu Bekir Ahmed b. İshak Es-Sibgi tarafından Nişabur'da kurulan "Daru's - Sünne" olduğunu kaydeder. Hasan b. Ahmed el-Mahledi ve Muhammed b. Hüseyin el-Haseni gibi hadis âlimlerinin imla meclisleri düzenlediği bu Daru's Sünne'de 1000 kadar öğrencinin ders yapabildiği belirtilmektedir.

Yine Bozkurt'un naklettiğine göre (2003); İbn-i Kesir, Büveyhi hükümdarlarından Bahaüddavle zamanında vezirlik görevine getirilen Ebu Nasr Sabür b. Erdeşir'in Bağdat'ın batısındaki Kerh'te kurduğu Daru'l - İlm Fukahi için tahsis edilen ilk medrese olduğunu söyler. Buranın nizamiye medreselerinden çok önce kurulduğu belirtilmektedir. Bağdat'taki Nizamiyeden önce Nişabur başta olmak üzere doğu İslam dünyasında otuzdan fazla medresenin kurulduğu ifade edilmektedir. Horasan ve Maveraünnehir'in çeşitli bölgelerinde fıkıh ve hadis öğretimi için Nizamiye Medreseleri'nden önce birçok medrese kurulmuştu (Kazıcı, 1995).

Medreselerin resmi bir teşekkül olarak devlet eliyle kurulması X.asırda Karahanlılar zamanında vuku bulmuştur. İlk defa Karahanlı hükümdarı Aslan Gazi Tabgaç Han Merv'de bir medrese tesis etti ve vefatında orada defnoldu (Atçeken, 1998; Baltacı, 1976).

Şiiliğin yayılmasını engellemek ve devletin ihtiyacı olan ilim adamı, idareci ve bürokratları yetiştirmek maksadı ile Sünni Selçuklu Türk - İslam Devleti'nce Nizamiye ve diğer adlarla medreseler kurulmuş ve Sünni inanca dayalı İslami ilimler okutulmaya başlanmıştır (Gül, 2003). Devletlerini sağlam temellere oturtmak ve Bâtını inançlara karşı en faydalı yolun ilmi yaymak olduğunu anlayan Selçuklularda medreseler, bu gayenin tahakkuku için ortaya çıkmış

ve sonra geliştirilmiştir. Gerçekten de bir ilim ocağı olarak medreselerin geniş anlamda devlet eli ile kurulup teşkilatlanması ve vakıf suretiyle parasız olması Selçukluların eseridir (Kazıcı, 1995).

Tüm bu bilgiler ışığında; medrese her İslam ülkesinde farklı şartlar altında meydana gelmiş, ilk medreseler Türkistan ve Horasan'da kurulduktan sonra diğer İslam ülkelerine yayılmıştır. Devamında ise unutulmaması gereken bir gerçek olarak; Medreselerin büyüklüğü, kurumda görev yapan görevlilerin sayısına ve okutulan derslere göre de değişmekteydi. Hatta ve hatta medrese, ister bir hayırseverden, isterse devlet tarafından yapılmış olsun, ders okumak ve ilim tahsil etmek için yapıldığından, yaptıranın kafasında, kendine göre bir programı mevcuttu. Onu medresenin vakfiyesine yazdırmak ihmal edilmezdi (Atçeken, 1998).

2.2. MEDRESE ÖNCESİ EĞİTİM – ÖĞRETİM KURUMLARI

İslam dünyasında, medreselerden öncede eğitim-öğretim faaliyetlerinin olduğu bilinmektedir. Fakat bu faaliyetler, belli ve özel yerlerde değildi. Medreselerden önce eğitimin yapıldığı yerleri incelersek;

a. Cami: Henüz küttab ve medrese gibi müstakil eğitim kurumlarının ortaya çıkmadıkları bir dönemde, kullanılmaya en elverişli ve hazır yerler olarak görülmüşlerdi (Unan, 2006). Arapça isminden de anlaşılacağı gibi cami, halkı toplayan veya halkın toplantı yeri anlamına gelmektedir. Bu yüzden sosyal müesseselerimizin başında gelen camiler hem ibadet yeri, hem de cemaatin toplu bulunması nedeni ile memleket, muhit ve mahalleye ait işlerin görüşülüp karara bağlandığı yerd. Günümüzde de camiler, ibadet yeri olma özelliğinin yanı sıra, insanların iman, ibadet, ahlak gibi dini konularda eğitildiği örgün eğitim kurumları olarak hizmet vermeye devam etmektedirler. İslam'ın ilk devirlerinden itibaren mescitlerde ders halkaları teşekkül etmeye başlamış ve bu gelenek günümüze kadar gelmiştir. Hatta bu anlamda, İslami dönemdeki ilk eğitim müessesesidir denilebilir. Müslümanların fethettikleri yerlerde gerek ibadet merkezi olarak, gerekse eğitim kurumu olarak büyük bir hizmet ifa etmiştir. Caminin ilk şekli, Araplarda ortaya çıkmıştır. Diğer Müslüman milletler, o şekli memleketlerindeki yerli mimari yapı ve iklim durumuna göre değiştirmişlerdir. Gerek Hz. Peygamber'i dinleyenler, işittikleri hadiseleri üç defa tekrar ederek ezber yaparlardı. Bu toplantılarda ilmin önemi üzerinde de durulurdu. Kuruluşundan itibaren, camilerde Kur'an ilimleri, dil, Hadis, Fıkıh ve usulü, Kelam, mezhepler bilgisi gibi dini ilimler daha ilk hicri asırdan itibaren camilerde okunmaya başlamıştır (Yıldız, 1988).

b. Küttab: Bir tür Sıbyan mektebi demek olan küttablar, İslamiyet'in doğuşundan önce de vardı. Araplarda çok az kimse yazı yazmayı biliyordu. Nitekim İslamiyet'in doğuşunda Kureyş'ten okuma yazma bilenlerin sayısının on yedi rakamında kalması bunu göstermektedir. İlk zamanlarda Kur'an ve dini bilgiler çocuklara, Ali b. Ebu Talib ve Abdullah b. Abbas'ın yaptıkları gibi halkalara katılmaları suretiyle verilmiştir. Bunlar da yazıdan çok ezber usulü ile yapılmıştır. İslamiyet ile okuma yazma teşvik edilmiş ve Gayri Müslimlerden istifade edilmiştir. Kur'an-ı öğrenmiş olan çocuklar, kısmen gramer, aritmetik, şiir öğrenmek suretiyle ilkokul dersleri sona eriyordu (Yıldız, 1988).

2.3. MEDRESELERİN YAPI ÇEŞİTLERİ

Selçuklu medreselerinde form, dıştan içe doğru değil; içten yani avludan dışa doğru gelişmiş ve avlu düzeni binanın şekillenmesinde en önemli eleman olmuştur. Açık avlulu Selçuklu medreselerinde portal genellikle binanın uzunlamasına eksenini üzerinde, ana eyvanın karşısındadır. Kapıdan, giriş eyvanına geçilir. Bütün kapalı avlulu medreselerde olduğu gibi açık avlulu Selçuklu medreselerinde de dersane hacimleri ana eyvanın bir veya iki yanına konulmuş ve genellikle bu odalar kubbeli yapılmıştır. Kubbeli medreselerde türbe, bina planlanırken bazen kubbeli dersanelerden birinin sonradan bu amaçla kullanıldığı da oluyordu. Diğer Selçuklu medreselerinde de türbe yan kanatlarda, ya da binanın ön kısmında bulunur. Mesela sırcalı medresesinde giriş eyvanının sağın dadır. Eyvanın sağında ve solunda bulunan kubbeli odalardan birisi Müderrise, diğeri de Mu'id'e ait idi (Atçeken, 1998).

Anadolu Selçukluların kurduğu medreseler kubbeli ve eyvanlı olarak iki tip halinde, gerek plan ve gerek mimari süslemeleri bakımından sonuna kadar hızını kaybetmeyen devamlı bir gelişme göstermişlerdir (Yazıcı, 2002). Eyvan, medresede çalışma ve istirahat yeridir (Arabacı, 1998). İklim şartları göz önünde tutularak medrese yapımında iki tip ortaya çıkmıştır. Bunlar;

a. Açık Avlulu Medreseler: Açık avlulu Anadolu medreselerinde, avlunun girişe karşı olan cephesinde, sağ ve solunda odaların yer aldığı büyük bir eyvan mevcuttu. Bazen yanlarda da birer eyvan bulunurdu. Önü revaklı küçük hücreler, öğrencilerin yatıp kalkmalarına ve çalışmalarına aitti (Hızlı, 1998). Taç kapı genellikle binanın uzunlamasına eksenini üzerinde, ana eyvanın karşısındadır. Dersaneler, ana eyvanın bir veya iki yanına konulmuş ve genellikle bu odalar kubbeli yapılmıştır (Gül vd., 2003).

Konya'daki Sırcalı Medrese, Akşehir'deki Taş Medrese, Sivas'taki Burciye Medresesinde giderek simetrikleşen plan kurguları, XIII. Yüzyılın son çeyreğinde Sivas'taki Gök Medrese ve

Çifte Minareli Medrese ile Erzurum'daki Çifte Minareli Medresede en olgun şekline ulaşır (Orman, 2003).

b. Kapalı Avlulu Medreseler: Kapalı avlulu medrese tipi ise, açık avlunun yerinde çoğu zaman bir havuzu ihtiva eden kubbeli kısım ile, ona bitişik oturma odaları ve dersanelerden ibarettir (Hızlı, 1998). Orta mekân kubbe ile örtülüdür. Bu sebeple plan, kare veya kareye yakın bir dikdörtgen biçimindedir (Gül vd., 2003). Aydınlıklı bir kubbeye örtülen kapalı avlulu model Isparta'daki Ertokuş, Konya'daki Karatay ve İnce Minareli ve Kırşehir'deki Caca Bey Medreselerinde sergilendiği plan ve tasarım zenginliği ve sahip olduğu anıtsal niteliklerle Selçuklu döneminde gelişimini tamamlar (Orman, 2003). Anadolu Selçuklu medreseleri, genellikle tek katlıdır. Ancak Sırçalı Medrese'de olduğu gibi iki katlı olanı mevcuttur. Eyvan sayıları belli değildir (Atçeken, 1998).

Osmanlı devrinde Bursa başta olmak üzere, her şehirde medreseler, genellikle açık avlulu ve revaklı bir avlunun etrafında inşa edilmiş talebe odalarından ve bu avlunun bir tarafında ders okutmaya ayrılmış eyvan gibi önü açık veya kapalı büyük bir dershaneden meydana geliyordu (Hızlı, 1998). Öyle ki, Osmanlı medrese dersanelerinin kible yönünde genellikle bir mihrap bulunurdu. Ders saatleri dışında ve namaz vakitlerinde dersaneler meşit olarak kullanılmıştır (Hızlı, 1998).

2.4. MEDRESELERDE TEŞKİLAT YAPISI

Kuruluş tarihi bakımından medrese sisteminin yapısı, fıkıh ilmi uzmanları tarafından tanımlanan, yorumlan ve korunan hukuki bir temele dayanıyordu. Teşkilat bakımından medreselerde yürütülen tahsilde fıkıh ve ona yardımcı olan bütün sahalara öncelik tanınmıştır (İhsanoğlu, 1999).

Başlangıçtan beri İslam dünyasında medreseler, vakıflarca idare edildikleri için medrese binalarına müessesenin mali durumuna göre imaret, kütüphane, hamam gibi diğer müesseselerde ilave edilirdi. Bunun için her medresenin bir vakfiyesi bulunur, bunda vâkıfın şartlarına göre medresenin nasıl işleyeceği, müderris, talebe ve memurların ne kadar maaş alacakları ve daha başka konular yer alırdı (Kazıcı, 1995).

Büyük Selçuklu Devleti vezirlerinden Nizamülmülk'ün inşa ettirdiği Nizamiye Medreseleri'nin yönetimi Nizamülmülk ve çocuklarının elindeydi (Bozkurt, 2003). Bağdat'ta inşa edilen Nizamiye Medresesinde talebeye sadece ders verilmekle kalınmıyor, talebenin

yiyecek ve barınma ihtiyaçları da karşılanıyordu. Bunu sağlamak için ünlü Vezir medreseye, Bağdat'ta Dicle Nehir kenarına karşı, han, hamam ve çiftlikler vakfetmişti (Kütükoğlu, 2000).

Anadolu Selçuklu medreselerindeki teşkilat yapısının klasik İslam medrese yapısına paralel olarak devam ettiği de bilinen bir gerçektir. Devlet tarafından maddi ve manevi yardım gören ve saray tarafından himaye edilen Nzamiyeler'in gerek teşkilat, gerekse öğretim bakımlarından o çağın diğer öğretim kurumlarından çok üstün olduğu muhakkaktır.

Osmanlı döneminde medreselere baktığımız zaman ise Osmanlı Devletinin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren daha önce Anadolu'daki Türk devletlerinde de görüldüğü gibi bilimsel yapılanmaya gereken önemi vermiş; siyasi varlığını devam ettirdiği sürede kurduğu medreselerde gerek teşkilat ve gerekse idari bakımdan öncüllerini örnek almıştır (Halaçoğlu, 1999). Bu yönüyle ilk Osmanlı medreseleri, teşkilatlanma ve idari yapılanma bakımından Selçuklu devri medreselerinin bir devamı olarak kabul edilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde ilk defa Orhan Bey zamanında kurulan medreseler, zaman içinde büyük gelişme göstermiş, gerek Fatih, gerekse Kanuni döneminde gerçekleştirilen düzenlemelerle de mükemmel bir işlerliğe kavuşturulmuştur. Böylece medreseler, bir yandan ilim adamları yetiştirirken, diğer yandan da zamanın toplum ve ihtiyaçlarına cevap verir hale gelmişlerdir.

Osmanlı medreselerinde ilk teşkilatlanmanın Yıldırım Bayezid devrinde gerçekleştirildiği belirtiliyor (İzgi, 1997). Ayrıca Fatih'in meydana getirdiği medrese teşkilatı öncesinde Osmanlı medreselerinin *Telvih*, *Miftah* ve *Haşiye-i Tecrid* okunan medreseler olarak üç kısma ayrıldığı bilinmektedir (Tekindağ, 1973).

Osmanlı medreselerinde asıl teşkilatlanma Fatih döneminde gerçekleşmiştir. Fatih, İstanbul'u alıp Sahn-ı Seman Medreselerini kurduktan sonra bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Öyle ki, Sahn-ı Seman Medreselerinin inşasından sonra medreselerin dereceleri; Haşiye-i Tecrid (Yirmili), Miftah (Otuzlu), Kırklı, Hariç, Dâhil ve Sahn-ı Seman şeklinde ayrılmıştır. II. Bayezid devrinden itibaren de altmışlı medreseler yapılmıştır (Halaçoğlu, 1999).

Kanuni döneminde ise medreseler; *İbtida-i Hariç*, *Hareket-i Hariç*, *İbtida-i Dâhil*, *Hareket-i Dâhil*, *Muvassıla-i Sahn*, *Sahn-ı Seman*, *İbtida-i Eletmişli*, *Hareket-i Eletmişli*, *Muvassıla-i Süleymaniye*, *Hamis-i Süleymaniye*, *Süleymaniye* ve *Daru'l Hadis* şeklinde sıralanmışlardır (Ahmet Cevdet Paşa, Tarihsiz).

Tüm bunların yanında Osmanlı medreseleri amaçları ve gördükleri hizmetler bakımından iki gruba ayrılmıştır. Bunlar; *Umumi Medreseler* ve *İhtisas Medreseleri*'dir. Umumi Medreseler; İslami ilimler ile İslam dünyasına dışarıdan giren ilimlerin çeşitli nispetlerde okutulduğu medreselerdir. Genel olarak kadı, müderris ve müftü yetiştirmek için kurulmuşlardır. Bu medreseler köylere varıncaya kadar Osmanlı ülkesinin her tarafına yayılmıştır (Baltacı, 1976).

İhtisas medreseleri ise; doğrudan doğruya ihtisası gerektiren Ulum-i İslamiyye'den birini yahut da Ulum-i Dahile'den birini öğrenmeyi hedef alan ve o ilmin tahsiline mahsus metodlarla öğretim faaliyetlerinde bulunan medreselerdir (Baltacı, 1976)

İhtisas medreseleri de kendi aralarında üç gruba ayrılmaktadır. Bunlar; ilki I. Murad devrinde açılmış ve Hz. Muhammed'in (SAV) hadis-i şerifleriyle ilgili ilimleri öğrenmek maksadı taşıyan *Darü'l Hadisler*, ilki Yıldırım Bayezid tarafından Bursa'da açılan ve Kur'an-ı Kerim'in doğru okunuşu ile Hz. Peygamber'e dayanan okunuş rivayetlerini öğreten *Darü'l Kurralar* ve daha önceleri Darü's Şifa olarak anılan ve tıp ilimlerinin ve uygulamasının beraberce öğretildiği medreseler olan *Darü't Tıblar*'dır (Baltacı, 1976).

2.5. MEDRESELERDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

Başlangıcından itibaren medresede yürütülen eğitim-öğretim faaliyetleri önemli bir husustu. Bazı kaynaklar Selçuklu öncesi ve Selçuklu döneminde inşa edilen medreselerde yalnızca dini ilimlerin okutulduğunu ileri sürerken, bazı kaynaklarda da bu medreselerde nakli ilimlerin de okutulduğunu ifade etmektedir.

Kuruluşundan Osmanlılara kadarki süreçte ve sonrasında medreselerde yürütülen tahsilde fıkıh ve ona yardımcı olan bütün sahalara öncelik tanınmıştır. Bunun yanında medrese görevlilerinin sayısı da kurumun büyüklüğüne ve okutulan derslere göre değişmekteydi. Öyle ki medreselerde bulunan belli başlı hocalara, okutulan derslere ve görevlilere baktığımızda; bölgedeki hadis şeyhlerini, onların doğum ve ölüm tarihlerini, ilmi durumlarını bildiren **Muhaddisler**; muhaddislerin rivayet ettikleri hadislerin lafızlarını tashih eden **Şeyhü'l Hadisler** veya **Şeyhü'l Rivayeler**; Kur'an'ı ezberleyenlerin derslerini takiple görevli olan **Hafızlar**; Kur'an'ın ayetlerini açıklayan **Müfessirler**; talebeye ders veren **Müderrisler**; Müderrislere yardımcı olan **Muidler**; ders çalışmaları esnasında öğrenciye yardımcı olan **Müfidler**; tartışılan konularda araştırma yapan **Müntehiler**; talebenin devam durumunu izleyen **Katibu'l Gaybeler**; öğrencinin kaydıyla ve onların derse ilgisini takiple görevli olan **Zabitü'l Esmalar**; küçük çocuklara İslamiyet'in esaslarını öğreten **Muallimu'l Küttablar**; halka ibretli olaylar ve sözler

anlatan **Kaslar** ve **Kariu'l Kesasiler**; halka şiirler ve güzel sözlerle zühd, tevekkül gibi konularda vaaz veren **Vaizler** karşımıza çıkmaktadırlar. Ayrıca **Reis, Müftü, Kadı, Şahid, Mütessaddir, Müfid** gibi görevlilerde olduğu belgelerde karşımıza çıkmaktadır. Hadisle ilgili bölümlerde yardımcıya **Müstemli**, dil hocalarına **Nahvi** denirdi. Kıraat hocaları da hadis hocaları gibi **Şeyh** olarak adlandırılırdı. **Ribat**, zaviye ve hankahlarda ders verenlere şeyh denirdi. Medreselerde ayrıca **Nasih, Verrak, Musahhih, Muarrid** gibi yazı ile ve yazı malzemesinin sağlanmasıyla ilgili görevlilerde bulunurdu (Bozkurt, 2003). **Kur'an ve Kur'an ilimleri, Hadis ve ilimleri, Şafii usulü fıkhi ve Eş'ari Kelamı, Şafii fıkhi, Arapça ve ilimleri, adap ve kısımları, Riyaziyat ve Feraiz** ise bu medreselerde okutulan belli başlı derslerdendir (Talas, 2000). Bunların yanında bazı medreselerde tıp ve hey'et derslerinin de var olduğu ifade edilmektedir (Kuran, 1969).

Anadolu Selçuklu medreselerinde ise daha çok ihtisaslaşma görülür. Medreseler okutulan konulara göre **Dar'ül Hadis, Fıkıh Medresesi, Tıp Medresesi** şeklinde sınıflandırılmıştır. Öyle ki Konya'daki İnce Minareli Medrese bir Dar'ül Hadis, yine Konya'daki Sırçalı Medrese ise fıkıh medresesi olarak kurulmuşlardır (Kayaoğlu, 1994).

Dar'ül Hadislerde verilen esas ders hadis ilmi iken, Fıkıh medreselerinde verilen ise İslam Hukuku esasına dayanan fıkıh tedrisi idi. Tıp medreselerinde ise tıp tahsili yaptırılırdı. Bunun yanında medrese, ister bir hayırsever, isterse devlet tarafından yapılmış olsun, ders okumak ve ilim tahsil etmek için yapıldığından, yaptıranın kafasında, kendine göre bir program mevcuttu. Onu medresenin vakfiyesine yazdırmayı da ihmal ettirmezdi (Kuran, 1969; Atçeken, 1998).

Metinleri bulunabilen medrese vakfiyelerinden Anadolu medreselerinde eğitimin Salı ve Cuma günleri hariç hafta boyunca yürütüldüğü ve eğitim süresinin azami beş yıl ile sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Fakih denilen medrese öğrencilerine başlangıçta "mübtedi", daha sonra "mutavassıt", en sonunda da kendi kendine istidlal yaparak hüküm çıkarabilecek duruma gelince "müstedil" denilmekteydi (İhsanoğlu, 1999). Hatta ve hatta mevcut vakfiyelerden anlaşıldığına göre Anadolu Selçuklu Medreseleri'nde öğrenci sayısı 20-40 arasındadır (Kuran, 1969).

Medrese, eğer bir devlet ve hükümet başkanı tarafından inşa edilmişse, programına daha çok önem verildiği ve kurucusunun gayesine hizmet edecek bir öğretimin takip edildiği görülmektedir. Medrese eğitimini başarıyla tamamlayanlara icazet verilir, belli bir süre kendisinde kabiliyet görülmeyen öğrenci uzaklaştırılırdı. Dersler umumiyetle ezberleme, tekrar, tafakkuh, müzakere ve imla metotlarıyla öğrenilmeye çalışılırdı (Bozkurt, 2003).

Herhangi resmi bir derecelendirmeye tabii tutulmadığı görülen Osmanlı öncesi medreseler, umumiyetle müderrislerin ilmi kabiliyetlerine göre şöhret bulmuştur (İhsanoğlu, 1999).

Osmanlı medreselerine baktığımız zaman ise; bu medreselerde okutulan bilimlerin üç kısma ayrıldığını görmekteyiz. Bunlar; Osmanlı medreselerinde en çok üzerinde durulan, “*Ulum-ı Aliye*” yani yüksek bilimler deneni Tefsir, Hadis ve Fıkıh diye üç temel bilime ayrılan **dini-hukuki bilimler**; “*Ulum-ı Akliye*” deneni Felsefe, Matematik, Hey’et (astronomi) diye adlandırılan bilimlerin yer aldığı **akli bilimler** ve başka bilgileri öğretmek için araç sayılan ve Sarf, Nahiv, Belagat, Mantık, Maani, Bedi, İnşa gibi bilimleri kapsayan **alet bilimleri**’dir (Akyüz, 1993). Bununla birlikte ise ilk Osmanlı medreselerinde Nizamiye Medreseleri geleneğine dayalı bir eğitim yürütülmekteydi. Bu medreselerde nakli ilimler ağırlıklı olmakla birlikte akli ilimlere de yer verildiği ifade edilmektedir.

Osmanlı medreselerinde aşağıdan yukarıya her derecede medresede ders ve kitapların ne ölçüde okutulduklarını net bir şekilde söylemek güçtür. Çünkü genellikle medrese vakfiyelerinde okutulması gereken dersler ve ders kitaplarından fazla bahsedilmemiş, derslerin “adalet-i kadim” üzere okunacağı ifade edilmiştir (Akyüz, 1993). İ. Hakkı Uzunçarşılı¹ ve Cahid Baltacı² ise Osmanlı medreseleri ve bu medreselerde okutulan ders kitapları konusunda şu tespitleri yapmışlardır (Baltacı, 1976; Uzunçarşılı, 1988; Ünal, 1998):

Haşiye-i Tecrid (Yirmili) Medreseleri: Kalam’a ait Haşiye-i Tecrid adlı kitabın okutulmasından dolayı bu adı almışlardır. Tahsil müddeti zamanla 3 ay, bir yıl ve iki yıl olarak değişmiştir. Sarf, Nahiv, Akaid – Kalam, Usul-İ Fıkıh ve Belagat Hey’et okutulan derslerdir. Emsile, Bina, Maksud, Avamil, İzhar, Kafiye, Şerh’i Tevali, Metali, Telvih, Haşiye-İ Tecrid, Şerh’i Feraiz, Mutavvel, El Mülahasas, Risale-İ Fethiye ise okutulan kitaplardır.

Miftah (Otuzlu) Medreseleri: Bu medreselerde belagattan, Şerh-i Miftah’ın okutulmasından dolayı bu ad konulmuştur. Bunların tahsil müddeti; iki ay, üç ay ve iki yıl gibi sürelerde değişiklik göstermiştir. Fıkıh, Belagat, Kalam ve Hadis görülen dersler iken, Tenkih, Tavzih, Şerh-i Miftah ve Haşiye-i Tecrid ve Mesabih okutulan derslerdir.

Kırklı ve Hariç Medreseler: Tahsil müddetleri üç ay, beş ay ve iki-üç yıl olarak değişmekle birlikte; Fıkıh, Kalam, Hadis, Belagat ve Usul-ı Fıkıh gösterilen derslerdir. Tenkih,

¹ Konu hakkında bkz: İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

² Konu hakkında bkz: Cahid Baltacı, *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976.

Tavzih, Miftahu'l Ulum, Meşarik, Hidaye, Mesabih, Buhari, Müslim ve Şer-i Mevakıf okutulan kitaplardır.

Dâhil Ellili Medreseler: Tahsil müddetleri altı ay ile bir yıl arasında değişmiş olan bu medreselerde; Fıkıh, Usul'ı Fıkıh, Tefsir ve Hadis dersleri okutulup; Telvih, Keşşaf, Beyzavi, Hidaye ve Buhari okutulan ders kitaplarıdır.

Sahn-ı Seman Medreseleri: Tahsil müddetleri birer sene, altı ay ve en az altı ay olarak değişiklik göstermiş olup; Fıkıh, Usul-I Fıkıh, Tefsir ve Hadis görülen derslerdir. Hidaye, Telvih, Şerh-İ Adud, Buhari, Keşşaf ve Beyzavi ise okutulan ders kitaplarıdır.

Altmışlı Medreseler: Tahsil müddetleri bir yıl olup, Fıkıh, Usul-I Fıkıh, Kelam, Tefsir ve Hadis görülen derslerdendir. Hidaye, Telvih, Şerh-i Feraiz, buhari, Keşşaf, Şerh-i Mevakıf ise okutulan ders kitaplarıdır.

Osmanlı medreselerinde okutulan dersler aşağı dereceli medreselerde *muhtasar*, yüksek dereceli medreselerde ise *mufassal* olarak işlenmekteydi. Devamında ise bu medreselerde aritmetik, cebir, geometri ve astronomi gibi Riyazî ilimler ve tabii ilimlerden fizik de okutulmaktaydı (Uzunçarşılı, 1988; İhsanoğlu, 199).

Tüm bunlar ile birlikte Osmanlı medreselerinde okutulan derslerin nasıl görüldüğü de önemli bir başka konudur. Öyle ki Osmanlı medreselerinin en büyüklerinde bile talebe³ sayısının yirmiye ulaşmadığı, seviyeye göre eğitim-öğretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü, kitap geçmenin esas alındığı, derslerin sık sık tekrarlarla ve münazaralarla takrir edildiği bilinmekle beraber öğretim yöntemi esas olarak ezbere dayanıyordu. Öğretim süresi daha ziyade öğrencinin çalışkanlığına, gerekli olan dersleri ve imtihanları verme durumuna bağlı olup, eğitim bugünkü anlamda yıllara ve sınıflara göre düzenlenmemiştir. Belirtilen dersleri okuyan ve gerekli sınavları başarı ile verem öğrencilere “temessük” denilen ve yüksek dereceli bir medreseye gitmesini sağlayan bir mezuniyet belgesi tevcih edilirdi (Ünal, 2002).

³ Medrese talebelerine tarih boyunca *talib*, *fakih*, *mülazım*, *tüllab*, *danişmend*, *suhte*, *softa* ve *müsteid* gibi isimler verilmiştir. Bu kelimeler genel olarak talebeyi ifade etmekle beraber Sıbyan Mektebi talebelerine sadece talebe, yüksek seviyedeki medrese talebelerine de Danişmend denilmektedir. Medreseye müracaat eden öğrencilerin ise yaş itibari ile 14 – 30 yaş arasında olması, 14 yaşından küçük, 30 yaşından büyük olanların medreselere alınmaması genel bir teamüldür. Medreseye alınacak öğrenci sayısı ise medresenin kapasitesine ve vakfiyede belirtilen şartlara göre belirlenmekle beraber Osmanlı medreselerinde genel itibariyle öğrenci sayısının 20'yi geçmediği bilinmektedir. Yatılı sistemle faaliyet göstermiş olan Osmanlı medreselerinde talebeler hücre denen yatakhanelerde barınırken, imaret denen yemekhanelerde de beslenme ihtiyaçlarını gidermişlerdir. Tüm bu ihtiyaçlar ise vakıfların gelirlerinden karşılanırdı (Ünal, 2002).

Diğer bir ifade ile Osmanlı medrese teşkilatında hariç ve dâhil derslerini gören talebe, Sahn-ı Seman ve Sahn-ı Süleymaniye Medreseleri'ne devam eder ve burayı tamamladıktan sonra icazet alır yani kendisine müderrislik edebileceğine dair diploma verilirdi. Bundan sonra müderris adayı nevbet denilen müderrislik veya kadılık almak için sıra bekler, Anadolu'da vazife alacaksa Anadolu Kazaskeri'nin Rumeli'de görev alacaksa Rumeli Kazaskeri'nin muayyen günlerinde meclislerine devam edip “matlab” denilen deftere *mülazim*⁴ kaydedilir ve sırası gelinceye kadar beklerdi (Uzunçarşılı, 1988).

Osmanlı Medreselerinde derslere genellikle sabah namazından sonra başlanır, müderris talebeleriyle birlikte vakit namazını kılardı. Derse geçilir, Kur'an'dan bir parça okunur, Peygamber'e dua ve selamdan sonra konuya geçilirdi. Dersler öğleye kadar sürerdi. Öğleden ikindiye kadar ders yapılmazdı. İkinci namazından sonra ikinci dersleri başlardı (Köroğlu, 1999).

Medreselerde öğretim dili Arapça idi. Bu, İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim ile Hz. Peygamber'in sözlerinin Arapça olmasının bir gereği sayılabilir. Türkçe ise sözlü açıklamalarda ve tartışmalarda kullanılıyordu. Farsça ise ilk defa Damat İbrahim Paşa'nın yaptırdığı medresede okutulmaya başlandı (Ünal, 2002).

Osmanlı Medreselerinde kadro yapısına bakıldığında ise; kadronun Müderris⁵ ve muid'den⁶ oluşan tedris yani öğretim kadrosu; mütevellî⁷ ve ona bağlı kâtip, cabi (medreseye ait vakıf gelirlerini toplayan), cabi kâtibi, mutemed ve noktaci⁸ gibi memurlardan oluşan idari kadro ve en sonuncusu da hafız-ı kütüb (kütüphaneci), bevrap (kapıcı), ferraş (temizlikçi), kennas-ı helâ (tuvalet temizlikçisi), siraci (kandilci) gibi elemanlardan oluşan hizmetli sınıfı olmak üzere üç sınıftan oluştuğu görülmektedir (İzgi, 1997).

⁴ Mülazım gösterme yetkisine sahip olan kişiler ise; Şeyhülislam, Padişah Hocaları, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, Nakibü'l Eşraflar, Mevali (Dersaadet ve Bilad-ı Selase Kadıları), Dersaadet ve Bilad-ı Selase Müftüleri ile Sahn ve Darü'l Hadis Müderrisleri idi. Mülazemet ise padişah cüluslarında, ilk sefer ve muzafferiyetlerde, şehzade doğumlarında, ilmiye bürokrasisinin üst makamlarına yapılan atamalarda ve meşhur ulemalardan birinin ölümünde olurdu (Uzunçarşılı, 1988).

⁵ Osmanlı medreselerinde bazı araştırmacıların günümüzde profesör karşılığında kullanıldığını ifade ettikleri müderris, belirli bir tahsilden sonra icazet, mülazemet ve berat alarak medreselerde ders veren kimselere denilmektedir. Tek dersaneli medreselerde bir, birden fazla dershanesi olan medreselerde her dersane için bir müderris bulunurdu (Ünal, 2002).

⁶ Muid; müderris yardımcısı, müzakereci, okutulan bahisleri, ders bittikten sonra, talebelere tekrarlatan kişidir. Danışmendler arasında ve en liyakatli olanlardan seçilen Muid, bugünkü asistan pozisyonundadır. Bunlar talebeler ile aynı yerlerde oturmaktadırlar (Ünal, 2002).

⁷ Noktacının verdiği bilgilere dayanarak vazifesine gelmeyenlerin maaşlarını keserdi (Ünal, 2002).

⁸ Vakfiyelerde, medresedeki müderris, muid ve danışmendlerin derslere vaktinde gelip gelmediklerini tespit eder ve devam etmeyenlerin durumunu mütevellîye bildirirdi (Ünal, 2002).

Osmanlı medreselerinde ilk dönemlerde müderrisler günde dört ders vermekle yükümlü idiler. Tedrisat medreselere ve müderrislere göre haftanın en çok üç günü (Salı, Çarşamba, Cuma) tatil olmak üzere devam ederdi. Bununla birlikte Osmanlı medreselerinde talebelerin Sıbyan Mektebini bitirerek veya o seviye de hususi bir eğitim görerek medreselere girdikleri anlaşılmaktadır.⁹

Medrese bünyesinde yetiştirilen eğitim kadrosunun istihdamı Şeyhülislam ve Kazaskerin sorumluluğu altındadır. Söz konusu sorumluluk, müderrislik kadrolarına atanacakların seçimi, uygun kadrolara atanmanın yapılması, mesleki başarıya bağlanmış terfi işlemleri, disiplin sorunları ve buna bağlı azil işlemleri ile emeklilik gibi özlük hizmetlerini kapsamaktadır (Ünal, 2002).

Hizmetli kadrosu dediğimiz bu kadronun personellerinin tayin usulleri ise oldukça basittir. Vakfiyelerdeki hükümlere göre kadılar tarafından yapılan tayin teklifleri, merkez tarafından sonuçlandırılmaktaydı. En basit görevler için dahi Osmanlı hâkimiyet biçiminin bir yansıması biçiminde Padişahın tasdikinden geçen berat alma zorunluluğu vardı (Ünal, 2002).

2.6. MEDRESELERİN BOZULMA NEDENLERİ

Selçuklu devleti ile başlayan, Osmanlı devletinin kuruluşu ile gelişen ve mükemmel bir şekilde çalışan medrese sistemi ne yazık ki Osmanlı devletinin dağılma sürecine girmesi ile bu eğitim kurumları da amacını aşmış ve bozulmalar başlamıştır.

Osmanlı devletinde medrese kuruluşundan XIX. Yüzyıla kadar ilmi ve fikri hayatta etkili, devlet ve toplumu belirli seviyelerde yönlendiren bir kurumdu (İpşirli, 2003). İşte bu eğitim kurumları zamanla bazı nedenlerden dolayı işlevini yitirmiş ve topluma faydadan çok zarar vermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ve öğretimi etkileyen nedenleri incelersek;

Merkezcilik: İradede ve ilimde yüksek seviyede olan kişiler merkezde olduğu için buna bağlı olarak en yüksek eğitim-öğretim müesseseleri de merkezde bulunuyordu. Çünkü merkezden her yere hükmedilebilirdi. Osmanlı devleti döneminde de bu düzen devam etmiş, yüksek medreselerde yüksek ilim adamları görev almışlar, dolayısı ile merkezde ikamet

⁹ Haşşe-i Tecrid medreselerinde bir müderrisin dersine başlayan talebe oradaki dersleri okuduktan sonra hocasından icazet ile otuzluk bir medresedeki müderrisin derslerine devam eder, oradan icazetle farklı bir medreseye ve oradan da icazetle Sahn-ı Seman'a veyahut Süleymaniye'ye girer ve bitirerek mülazemet için sıraya dahil olurdu (Ünal, 2002; Baltacı, 1976).

etmişlerdir. Bu merkezîyetçiliğin büyük âlimlerin buluşmasını sağlaması gibi faydaları varsa da bazı zararları da olmuştur. Bunlar;

1. Merkeze çok uzak olan yerlerde zeki, hevesli gençlerin merkeze gitme imkânları olmadığı için sönüp gitmişlerdir. Yakınlarında ilim merkezi ve yüksek ilim faaliyeti olsaydı, birçok gencin okuma ve ilim hevesi kaçmamış olacaktı.

2. İlim merkezleri arasında ilmi bir rekabet oluşacaktı. Her merkez kendi çevresinde daha geniş imkân ve şartlara göre başka yönlerde gelişme imkânı bulacaktı.

3. Merkezde görev yapan ilim adamları, buldukları yerden ayrılmak istemezler ve daha önce orada yerleşmiş olanlar, sonradan gelenleri çekemez kıskanırlar. Öncekilerin idare ile olan dostlukları sayesinde kendilerine haksız mevkiler ve çocuklarına da haksız görev ve rütbeler temin ederek ailecek kök salmayı planlarlar (Atay, 1983). Nitekim padişah hocalarının oğulları on bir ve on dört yaşına basınca ilk anca elli akçeli Hariç müderrisi; Kazasker oğulları ilk anda kırk akçeli medrese müderrisi ve eyalet kadılarının oğulları ise yirmi beşli yaşlarda hiç sıra beklemeden müderris olmuşlardır (Atay, 1983). II. Bayezid (1481 – 1512) ve Kanuni Sultan Süleyman (1520–1566) dönemlerinde bizzat padişahın isteği üzerine iltimasla müderris tayinlerinin yapıldığı görülmektedir (Zengin, 2002).

4. Yüksek tahsilin merkezde oluşu büyük âlimlerin oraya gitmesini teşvik ettiği gibi, öğrencilerin de oraya akın etmeleri sonucu ikamet, yiyecek ve hoca bulma meselesini ortaya çıkartmıştır.

Saltanat Kavgası: Padişahın kardeşleri veya oğulları arasındaki taht kavgası sonucu çıkan gerginlikler hocaları ve talebeleri etkilemiştir. Toplum içinde oluşan bu huzursuzluk ortamında hocalar, ilmi araştırma yapmamışlar; talebeler ise kendilerini ilme vermemiş, mezun olsalar dahi istenilen sonuca ulaşamamışlardır. Zaman zaman medreseliler de huzur bozan bu olaylara doğrudan ya da dolaylı olarak katılmışlardır.

Padişahın Yetiştirme Koşulları: Osmanlı devletinde padişah olana kadar her an öldürülme endişesi içinde, kapalı odalarda hayat sürmeleri sonucu, dış hayatı ve idarecileri şahsen tanıma fırsatları olmamıştır. Padişah olunca da lalasının veya kızlar ağasının tavsiyesine boyun eğmiştir. Bu durum ise; ülkenin padişahın emirleri doğrultusunda değil, çevresindeki insanların istekleri yönünde ülkenin yönetilmesine neden olmuştur (Atay, 1983).

Akli İlimlerin Terk Edilmesi: Medreselerin gerilemesinde rol oynayan başlıca sebeplerden biri de tecrübî ve akli ilimlere karşı çıkılmasıdır. Bu düşünce tarzı medreselerde

programları etkilemiş ve insanın düşüncesini ve muhakemesini geliştiren ve ilmini artıran akla dayalı ilimlerle deneye ve müşahedeye dayanan bilimler yasak edilmiştir. İlim ile cehaletin aynı sayılması, âlim ile cahilin bir tutulması ilme rağbeti azaltmış ve cehaletin yayılmasına neden olmuştur (Atay, 1983). Nitekim 1869 yılında Şeyhülislam'ın isteği üzerine hazırlanan ve İstanbul medreseleri hakkında bilgi verilen çalışmada, medreselerde okutulmakta olan dersler arasında matematik ve fen ilimlerinin yanı sıra tefsir ve hadis ilimlerine de rastlanmamaktadır. Belirtilen ilimlerin programdan çıkartılması ile medrese tahsilinin büyük oranda Arapça ve fıkıh'a dayandığı anlaşılmaktadır (Zengin, 2002).

XIX. yüzyıl içinde medreselerde müderrislerin kıskançlık yüzünden her dersi kendileri okutmaya kalkmışlar ve medreselerin eski eğitim kalitesini düşürmüşlerdir. Medreselerin en parlak devirlerinde 12 ayrı fen bilimleri dersini 12 müderris okuturken; bu dönemde bu dersleri tek başına okutmaya çalışan müderrisler olmuştur. Bu yükü kaldırmak zor olduğu için öğrencilerin eksik yetişmelerine neden olmuştur (Kutlu, 1992).

Bir taraftan müderrislere yapılan usulsüz tayinler, diğer taraftan XVI. Yüzyılın sonlarından başlayarak akli ilimlere ağırlık verilmesi, medreseleri gün geçtikçe daha büyük bir gerilemeye sürükledi. Hatta zamanla bunlardan tefsir ve hadis de okutulamaz hale gelmişti. Aslında medreselerde zafiyet alametleri daha XVI. yüzyılda başladı. Bunun için sultan III. Murat saltanatında medreselerin ıslahı ile ilgili fermanlar çıkartıldı. Bu fermanlarda Danışmendlerin gerekli mertebeleri aşır İstanbul, bursa veya Edirne hâkimlerinin ruznamçelerine yazılıp imzalı ve mühürlü tezkire almaları şartı getirildiği gibi Danışmedlerin üç yıldan önce sahn medreselerine gitmeleri yasaklandı (Kütükoğlu, 2000).

Aydın İşsizliği: III. Selim, Nizam-ı Cedid'e başlayınca, medreseye ve müderrise de çekidüzen vermek için çok çalıştı. Şeyhülislama gönderdiği bir Hatt-ı Hümayunda, Rüus alacak softanın¹⁰ imtihana çok dikkat edilmesini ihtar ediyordu. Zaman içinde müderrisin derse devam düzeni de bozuldu. Medreselerin bazıları vakıf şartlarına göre; dersine gelmeyen müderris, o günün yevmiyesini alamazdı ve bütün müderris maaşları yevmiye hesabıyla ayda bir ödenirdi. Son zamanlarda derse gelmediği halde tam maaş alan müderrisler çoğaldı. Bu durum ise daha çok vakıfların bozulması ile ilgilidir.

XVIII. asır başlarında Anadolu'da medrese sayısının, devlet ihtiyacının çok üzerine çıkması ile yüksek dereceli talebeler işsiz kalmıştır. Bu nedenle celali hareketlerine katılmışlardır. Yani aydın işsizliği başlamıştır (Öztuna, 1994).

¹⁰ Softa: Medrese talebesi anlamını taşır. Suhte kelimesinin Türk ağzında aldığı şekildir.

Nüfusun Artması: Osmanlı devletinin sınırlarının genişlemesi sonucu nüfus da bir o kadar artmıştı. Ülkede işsizlerin sayısı artınca iş imkânları da daralmıştı. Gençler, idari kadrolara geçmek için birbirleri ile mücadele eder hale gelmişlerdi. Yeniçerilik sistemi, Türk gençlerinin askerliğe heves etmelerini engelliyordu. Bu yüzden medreseye heves etmeye başladılar. Medresenin iâşe, ibate, hoca ve kitap bakımından gelen talebeyi barındıracak ve onu tatmin edecek durumda olmaması mevcut olan imkânları paylaşmak zorunda bırakmıştır. Medreselerde daha önceki hayat şartlarına göre cazip görünen imkânları, talebenin çoğalması karşısında imkânsızlıklara dönüşmüştü. Tek kişilik odada üç-dört kişi barınmak durumunda kalmış, bu nedenle talebenin ders çalışma imkânı ortadan kalkmıştır. Diğer zorluk, talebenin anlama ve öğrenme seviyesinin düşmesi; bir hocaya yirmi talebenin düşmesi gerekirken talebe sayısı yüz veya iki yüz civarında olmuştur. Buna mukabil olarak dersin verimi de düşmüştür.

Camilerin Tekrar Dershane Olması: Nüfus çoğalıp talebeler medreseye akın edince dershaneler yetersiz kalmış, daha çok talebeye ders vermek için yeni medreselere ihtiyaç duyulmuştur. Ancak bu yola gidilmeyip, camiler dershane işlevini yürütmeye başlamıştır. Medreselerdeki dershanelerde yatakhane olarak kullanılmıştır (Atay, 1983).

Devlet büyüklerine bağlı olmak, rüşvetle müderris, kadı tayini, ilim sahibi ile cahilin farkının gözetilmemesi, saltanat kavgaları buna sebeplerdi. Devlet uzun süre müderris tayininden başka bir şey yapmamış, medrese eğitimine seyirci kalmıştır. Böyle olunca medreselerin, ilmi seviyesinin düşmesine neden olmuştur.

1980 yılında medreselerin gerilemesini önlemek için 11 maddelik bir ıslahat projesi yayınlanır. Bu projede medrese seviyesi yükseltilerek, devlet mekanizmasında medresenin etkinliğinin arttırılmak istenmesi vardır. Medreselerin önemini yitirmesinde, batı tipi eğitim kurumlarının da etkisi olmuştur. Bu kurumlar medreselerin gittikçe hayat ve kültür çevresinin dışına itilmesine neden olmuştur. Medreselerdeki bu gerileme ıslahat hareketini başlatmıştır (Gül vd., 2003).

Mülazemet Usulünün Bozulması: Önceleri medrese mezunları, müderrislik kadrolarına atanabilmek için mülazemet usulüne göre, bir bekleme döneminden geçerlerdi. Bu bir çeşit staj dönemi idi. Zamanla bu yol kötüye kullanıldığı gibi müderris olmak için medreseyi bitirme şartı da aranmadı. Ders yapılamayan, harap, yanmış, adı var fakat kendisi ortada olmayan medreselere kayırma yoluyla bazı kişiler müderris atanıyorlardı. Mülazemet usulünün bozulmasıyla birlikte cahil ve liyakatsiz insanlar görev başına geçmişlerdir (Ünal, 2002).

Koçi Bey'e göre, medreselerin başlıca bozulma nedeni, "cahil ve âlim arasında fark gözetilmeden para ve hatır gönül yoluyla layık olmayanlara verilmesi, başka deyişe mülazemet yolunun bozulmasıdır." Ayrıca mülazemetlerin çok verilmesi de sayıca fazla fakat yeteneksiz müderrisin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Akyüz, 1999).

Öğretim Sistemindeki Bozukluklar: Müderrisler ders vermeye başladıkları zaman talebeye ilk merhaleden son sınıfa kadar okutulardı. Camide ders okuyan talebe, hocayı kendi seçiyordu. Bu şekilde meşhur hocanın talebesi artar ve öğrenme imkânı azalır. Buna bağlı olarak kalabalıklaşan sınıflarda hocanın da performansı düşer (Atay, 1983).

Osmanlı Devletinin diğer kurumlardaki yozlaşma ve idareci-aydınların çağa ayak uyduramayıp taassup içine düşmeleridir.

Bozulmaya etki eden sebeplerin kaldırılması için emirler verilmiş ve fermanlar yayınlanmıştır. III. Mehmet Nisan 1598' de I.Ahmet Kasım 1609' da, IV. Murat ve III. Ahmet (1703–1730), I. Mahmud ve III. Selim devirlerinde medreselerin ıslahı ile ilgilenilmiş ise de bir türlü istenilen seviyeye ulaşılamamıştır (Ünal, 2002). Medrese artık kendini değişen dünya şartlarına uyduramıyor; ilim, teknik ve sanatta takip edilen sistem ve metotlara yabancı kalınıyordu. İşte bunun içindir ki medreselerin dışında yeni bazı okulların açılmasına ihtiyaç duyulmuştur.18 Kasım 1773 tarihinde *Mühendishane-i Bahr-i Hümayun* açılmıştı. Buna *Mühendishane-i Berr-i Hümayun*, *Tıbhane-i Amire*, *Mekteb-i Maarif-i Adliye*, *Kekteb-i Ulüm-i Ebediye*, *Daru'l-Muallim Rüşdi* ve *Mekteb-i Sultani'ler* gibi okullar takip etti ilk bakışta bunlar, medreselerin dışında gibi görünmekte iseler de II. Meşrutiyet' in ilanını izleyen yılda medreselerde ıslahat girişimlerine başlanmış, dini eğitim yanında Türkçe, tarih ve coğrafya gibi sosyal derslerle; fizik, riyaziye, kimya gibi fen derslerinin okutulması için yapılan teşebbüsten de tam bir sonuç alınamamıştır (Yıldız, 1988).

2.7. MEDRESELERİ ISLAH ÇALIŞMALARI

Medreselerin ıslahı hususunda en ciddi ve ayrıntılı kanunnamenin III. Mehmed'in çıkardığı 1598 tarihli kanunname olduğu bilinmektedir. Bundan sonra uzun bir süre, I. Mahmud zamanına kadar medrese ile ilgili ciddi bir ıslahat teşebbüsü görülmemiştir. Ama I. Ahmed, oldukça ayrıntılı bir *Adalet Fermanı* çıkararak kadıların yolsuzluklarının önüne geçmek istemişti (Atay, 1983).

Ülke eğitim alanında köklü birtakım değişiklikler yapılarak medreselerin yanında yeni, modern mekteplerinde kurulmaya başlaması yoluna gidilmiştir. III. Selim (1789–1807)

devrinden itibaren yoğunlaşan Batılılaşma hareketi daha çok askeri alana münhasır kalmış, diğer alanlara genişletilmesi ise ancak Tanzimat yıllarından sonra gerçekleşebilmiştir. Bu itibarla ilk yıllara açılan mekteplerin, medreselerin ilgi alanına girmeyen alanlarda açıldıkları görülmektedir (Zengin, 2002).

Islahata ilk olarak İstanbul medreselerinden başlanması uygun görülmüş ve bütün İstanbul medreselerindeki talebinin aynı usul ve kaideler içinde yetişmesini temin gayesiyle de bütün medreselerin tek bir medrese "*Darü'l-Hilafiyet'l-Aliyye Medresesi*" adı verilmesi uygun görülmüştür (Kütükoğlu, 1978).

Osmanlı Devleti'nde köklü değişiklikler Sultan II. Mahmut döneminde yapılmıştır. Bu değişikliklerden biri de, Sultan Mahmut' un ilköğretimi zorunlu hale getirmiş olmasıdır (Yıldız, 1988). Sultan II. Mahmud Hükümdarlığının sonlarına doğru ilkokul seviyesinde ve geleneksel okul sisteminin dışında iki tane Rüşdiye Mektebi açıldı. Böylece eğitimin reformu ve laikleştirilmesinin ve modern eğitim sisteminin oluşmasının ilk yasal adımları atılmış oldu. Bu çalışmanın ağırlıklı konusu Osmanlı medreselerinin II. Meşrutiyet dönemindeki (1908–1918) genel durumları, eğitim seviyeleri, programları, sosyal hayata etkileri, karşılaştıkları maddi-manevi sorunlar, hükümetle ilişkisi, eğitim sistemi içerisindeki konumu ve fonksiyonu oluşturmaktadır (Sarıkaya, 1997).

1908 Meşrutiyeti' ne kadar medreseler, geleneksel öğrenim veren ve dini ilimler öğreten okullar halinde kaldı. Tabii ilimler, felsefe, yüksek matematik gibi dersler kaldırılmıştı. Batı usulünde okullar açılmıştı. Artık medreselerden sadece sin adamları yetişiyordu. Meşrutiyet' ten sonra, medreselerin asrın yüksek din adamları yetişiyordu. Meşrutiyet' ten sonra, medreselerin asrın yüksek din adamını yetiştirmekte bile yeterli olmadığı görüldü (Öztuna, 1994). II. Meşrutiyet' in ilanını takip eden sene medreselerde de ıslahat çalışmalarına başlanmış, dini eğitim yanında Türkçe, Tarih, Coğrafya gibi Sosyal ile Riyaziye, Fizik, Kimya gibi fen derslerinin okutulması için yapılan girişimden de sonuç alınamamıştır (Kütükoğlu, 1978).

Fermanlarda bahsedilen bozukluk ve bu konu ile ilgili olarak yapılması gereken ıslahatlara bakıldığı zaman; biri talebinin belli bir süre okutulması ve derse devamı, ikincisi müderrislerin derse devamı ve sonuncusu ise okutulan kitapların eksiksiz okutularak talebinin öğrenmesini sağlamak aksi halde talebe icazet vermemek olarak sıralanmıştır (Atay, 1983).

Kanuni devrinden itibaren Tanzimat' ın ilanına kadar geçen süre içinde medreseler kendi haline bırakılmış ve bu alanda hiçbir ıslahat yapılmamıştır. Tanzimat ilanından sonrada aynı durum devam etmiştir (Yaltkaya, 1940).

Koçi Bey, "Az zamanda müderris ve kadı olunca ilim sahası cahiller dolu ve iyi ile kötü ayırt edilmez hale geldi. Çoğu kez zulüm ve teaddi ettiler" diyerek bozukluğun ve zulmün kökeninin cehalet olduğunu işaret etmişlerdir. Koçi bey, Risalesinde medreselerle ilgili şu hususlara dikkat çekiliyor:

İdarenin bozukluğunun medreseye etkisi: "İçtimai ve idari sebep; son durum 1954' ten beri bu eski nizam bozulmuş, daha sonra şeyhülislam ve Sunullah Efendi sebepsiz yere birkaç defa azledildi. Kazaskerler de çabuk çabuk azledilince, yerine gelen azlolma korkusuna düşüp devlet vekillerine yaranmaya muhtaç oldular ve padişahın huzurunda gerçeği söylemekten çekindiler. Herkesin hatırına bağlanıp kaldılar."

İlim ve kadılık mensuplarında iltimas yapılmaması gerektiğini anlatır;"İlmi mevkinin iltimasla verilmesi doğru değildir. Daha bilgin olana verilmelidir. Kadılıkta dayanak ilimdir, yaşlı olmak, yıl, soy ve sap değildir. Şeriat kürsüsü adil ve adaletli olanlara gerekir. Medreselerde ilim incelikleri çıkarabileceklere layıktır. Cahil bir kimsenin yaşlıdır diye bir âlime üstün tutulması elbetteki zulümdür."

"İlim ve marifetten yoksun olan bin yaşında da olsa, Allah' ın kullarına faydası olmaz ve hakkı batıldan ayıramaz. Herkes, mülazemeti hak sahiplerine verdikleri taktirdeaz zamanda ilim yolu nizama girer ve ehliyetli olanlar ehliyetsizlere üstün gelir" ifadelerine yer vermiştir (Atay, 1983).

II. Meşrutiyetten sonra medreselerin islahı fikri, yeniden ortaya atılmıştır. İlk resmi teşebbüs 1909 yılında fatih Tabhane medresesinde yapılmıştır. Ders vekili halis efendi İslam maarifinin çağa uygun hale getirilmesi islami ilimlerin yanında riyazî ilimlerin de okutulması üzerinde duruldu ise de bir netice alınamamıştır.

Medreseler cumhuriyetten sonra 430 sayı ve 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu' na göre Maarif Vekâletine devredilmiştir (İzgi, 1997). Vakıfları ve mal varlıkları özel idareler tarafından satılarak paraya çevrildi. Bir kısmının yerine ilkokul yapılan medreselerin yerleri, artık vakıf olmaktan çıkarılarak özel mülk olmuşlardır (Gül vd., 2003).

Sonuç olarak; yapılmak istenen bütün islahatların dayanağı tek esas nokta şudur: bütün bozuklukların ana kaynağı olan haksız yere iltimas yapmak, kanun ve tüzükleri hiçe sayıp, hatır için ve yaranmak için iş görmektir. Ne tür islahat yapılırsa yapılsın, bir zümreyi istisna ediyor veya koruyorsa, diğerleri için de geçerli olmayacağını önceden düşünmek gerekir. Böyle bir

durumda ne padişah ne de medresenin başında olan Şeyhülislam ve kazaskerlerin gerçek ıslahat yapmalarına imkân yoktur (Atay, 1983).

3. SONUÇ

En baştaki amacı başarı ve yeteneklerine göre fertleri muhtelif seviye ve branşlarda yetiştirmek olan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderine yön veren, devlet ve toplum hayatında son derece önemli etkilere sahip "ilmiye sınıfı" mensuplarını yetiştiren bir kurum olarak karşımıza çıkan Medreseler; Tanzimat ile birlikte Osmanlı idaresinde görev alacak kadroları yetiştiren kurumlarda yapılan radikal değişikliklerden nasibini almış olup, ilk dönemlerdeki önemlerini maalesef yitirmişlerdir.

Külliyelerinde bulundurdukları farklı işlevlere sahip birimler ile birlikte toplumla bütünleşmeyi başarmış sosyal yapılar özelliği taşıyan bu kurumlar; elverişli akademik teşkilatı ile kendisini ve kendisine bağlı birimleri, sisteme alınan öğrenci potansiyelini genel eğitime tabii tuttuktan sonra, başarı ve yeteneklerine göre seçim imkânı tanıyarak yetiştiriyor ve toplum hizmetine sokuyordu.

Sonuç itibari ile asırlar boyunca hukukçuları, din adamlarını, öğretmenleri, çoğu idareci sınıfı, hatta hekim ve mühendisleri yetiştiren bir eğitim ve öğretim kurumu olan medreseler; kuruluşlarının ilk yıllarından itibaren vücut buldukları topraklara hükmeden siyasi yapılar için her zaman çok büyük önem arz etmişlerdir. Öyle ki Türkiye Cumhuriyeti Devletinde Yükseköğretimin başlangıç noktaları olan Darülfünun'a, sonrasında İstanbul Üniversitesine ve sonrasında Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesine ve sonrasında açılan Üniversitelere ilham veren de bu medreseler olmuştur.

KAYNAKLAR

- Adivar, A. A. (1943). *Osmanlı Tarihinde İlim*, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 1., İstanbul: Hikmet.
- Akyüz, Y. (1993). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a Kadar)*, İstanbul: Kültür Koleji.
- Anadol, C. ve Abbasova, F. (2002). *Türk Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul: Bilge Karınca.
- Arabacı, C. (1998). *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900–1924)*, Konya: Konya Ticaret Odası Kültür Eğitim.
- Atay, H. (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi (Medrese Programları, İcazetnameler, Islahat Hareketleri)*, İstanbul: Dergah.

- Atçeken, Z. (1998). *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, Ankara: TTK.
- Baltacı, C. (1976). *XV. ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul.
- Baltacı, C. (1979). Milli Eğitimin Dünü, Bugünü ve Yarını, *Milli Eğitim ve Kültür Dergisi*, S. 3, Haziran.
- Bozkurt, N. (2003). Medrese, *DİA*, C. XXVIII, s. 323, Ankara.
- Demiralp, Y. (1999). *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300–1500)*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Eyice, S. (1978). "Mescid", *DİA*, C. VIII, s. 53, İstanbul.
- Gül, A. (1999). *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Darü'l Hadislerin Yeri*, Ankara: TTK.
- Gül, M., Bayram, A., vd. (2003). *Selçuklu'dan Günümüze Konya'nın Sosyo-Politik Yapısı*, Konya.
- Halaçoğlu, Y. (1999). "Osmanlılarda İlim, Din ve Sosyal Müesseseler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 12, s. 439, Ankara: Çağrı.
- Hızlı, M. (1998). *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul.
- İhsanoğlu, E. (1999). "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, C. 1, s. 323, İstanbul.
- İpşirli, M. (2003). Medrese, *DİA*, C. XXXVIII, s. 332, Ankara.
- İzgi, C. (1997). *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazî İlimler I)*, İstanbul: İz.
- Kayaoğlu, İ. (1994). *İslam Kurumları Tarihi II*, Konya: Selçuk Üniv.
- Kazıcı, Z. (1995). *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Köroğlu, H. (1999). *Konya ve Anadolu Medreseleri*, Konya.
- Kuran, A. (1969). *Anadolu Medreseleri*, C. I, Ankara: TTK.
- Kutlu, İ. (1992). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Konya Medreseleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kütükoğlu, M. S. (1978). *Darü'l Hilafeti'l Aliye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri*, İstanbul.
- Kütükoğlu, M. S. (2000). *XX. Asra Erişen Osmanlı Medreseleri*, Ankara: TTK.
- Ocak, Ahmet Yaşar. (Ed.)(2006). *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Eğitim, Anadolu Selçukluları ve Beylikleri I (Sosyal ve Siyasal Hayat)*, Ankara.
- Orman, İ.(2003)., "Medrese", *DİA*, C. XXVIII, s. 338–339, Ankara.
- Öztuna, Y. (1994). *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, İstanbul.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul: MEB.
- Sarıkaya, Y. (1997). *Medreseler ve Modernleşme*, İstanbul.
- Talas, M. A. (2000). *Nizamiye Medresesi*, Çev. Sadık Cihan, Samsun.
- Tekindağ, Ş. (1973). "Medrese Dönemi", *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, s. 12.
- Unan, F. "Osmanlılarda Medrese Eğitimi", *Yeni Türkiye*, 5. cilt (Ankara, 1999, Yeni Türkiye Yayınları), s. 149.

- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı*, Ankara: TTK.
- Ünal, M. A. (2002). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta.
- Yalıtıkaya, M. Ş. (1940). *Tanzimat'tan Evvel ve Sonra Medreseler*, İstanbul.
- Yazıcı, N. (2002). *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Ankara: TDV.
- Yıldız, H. D. (1988). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. VII, İstanbul.
- Zengin, S. Z. (2002). *II. Meşrutiyet'te Medreseler ve Din Eğitimi*, Ankara.

SUMMARY

The Arabic word *madrassa* (plural: *madaris*) generally has two meanings: Firstly; in its more common literal and colloquial usage, it simply means “school”; Secondly; in its secondary meaning, a *madrassa* is an educational institution offering instruction in Islamic subjects including, but not limited to, the Quran, the sayings (hadith) of the Prophet Muhammad, jurisprudence (fiqh), and law. Historically, *madrasas* were distinguished as institutions of higher studies and existed in contrast to more rudimentary schools called *kuttab* that taught only the Quran.

Recently, “*madrassa*” has been used as a catchall by many Western observers to denote any school — primary, secondary, or advanced — that promotes an Islamic-based curriculum. In many countries, including Egypt and Lebanon, *madrassa* refers to any educational institution (state-sponsored, private, secular, or religious). In Pakistan and Bangladesh, *madrassa* commonly refers to Islamic religious schools. This can be a significant semantic marker, because an analysis of “*madrassa* reform” could have different implications within various cultural, political, and geographic contexts. Unless otherwise noted in this paper, the term *madrassa* refers to Islamic religious schools at the primary and secondary levels.

As an institution of learning, the *madrassa* is centuries old. One of the first established *madrasas*, called the *Nizamiyah*, was built in Baghdad during the eleventh century. Offering food, lodging, and a free education, *madrasas* spread rapidly throughout the Muslim world, and although their curricula varied from place to place, it was always religious in character because these schools ultimately were intended to prepare future Islamic religious scholars (*ulama*) for their work.

Madrasas included primary, secondary and higher education levels. They can be divided into two categories: general and specialised *Madrasas*. The general ones contained primary and secondary levels without any special education. The syllabus included Islamic sciences, Qumran sciences, Hadith and Islamic law, lexicology, syntax, mathematics, philosophy, history and geography. In the general schools,

Madrassa and *Sibyan* teachers, judges of Islamic canon law and muftis were trained. Specialised *Madrasas* concentrated on special subjects, such as literature, theology, medicine, mathematics and natural sciences. They were made of three large groups called *Dar’ul hadis*, *Dar’ul tip* and *Dar’ul Kura*.

Madrasas included primary, secondary and higher education levels. They can be divided into two categories: general and specialised *Madrasas*. The general ones contained primary and secondary levels without any special education. The syllabus included Islamic sciences, Qumran sciences, Hadith and Islamic law, lexicology, syntax, mathematics, philosophy, history and geography.

In addition to these; *Madrasas*, which are one of the most original foundations in the tradition of Islamic education, increased their efficiency during the Ottoman period. On a large scale, they essentially held the accumulation of Seljukian period. But one can say that, The first *Madrassa* in the

Ottoman Empire was established in Iznik in 1330 during the reign of Sultan Orhan Gazi. It is known that the radical changes in the Madrasas occurred in the era of Sultan Mehmed, the conqueror of Istanbul. During this period, Madrasa education was based upon a law and a syllabus. Sahn-i Seman and Süleymaniye Madrasas, built by Kanuni Süleyman, were the most advanced of the Ottoman Madrasas.

The needs of the Ottoman State to develop the administrative and judicial organizations and to provide specialists for these institutions, led efforts of the Ottoman Sultans to establish several Madrasas. Political stability and favorable economic situation provided possibility of large investments in order to expanded Madrasas. Other factors such as Widespreading of Waqf tradition, immigration of well-known scholars from around the Muslim world to Ottoman territory and policy of Ottoman Government in support of the Sunni Islam (tasnun-i fikâhati va Madrasa-yi), for their part, caused the expansion of Madrasas in the Ottoman lands in the classic period.

In today; Millions of students in the Muslim world receive some or all of their formal education in a madrasah or madaris, plural for madrasah. Typically a madrasah provides young Muslims with a religious foundation in Qur'anic recitation and Islamic values. For some Muslim children, the madrasah is the only source of formal education that is available; for others it is supplementary to secular basic education provided in primary and secondary school.

This study, Madrasas as a Higher Educational Institution, deals with the importance and the place of the madrasas in the period they live in addition to focusing on the structure of their education system from their birth to their final status which is during the last period of the Ottoman Empire. Following this part, the functions of madrasas are mentioned by also regarding their social dimension. Within this frame of evaluation, some issues on madrasas are tried to be clarified.